

Bibliotekarstudentens nettleksikon om litteratur og medier

Av Helge Ridderstrøm (førsteamanuensis ved OsloMet – storbyuniversitetet)

Sist oppdatert 03.04.19

Dette dokumentets nettadresse (URL) er:

<https://www.litteraturogmedieleksikon.no/cm4all/uproc.php/0/bokhistorie.pdf>

Bokhistorie

Studier av utviklingen av bokmediet og dets betydning gjennom historien.

“Bokhistorie står som en samlebetegnelse for et tverrfaglig forskningsfelt som studerer “bogen og den menneskelige skriftkultur i bredeste forstand, fra oldtidens skriftruller til vore dages digitale hypertekster”. Den bokhistoriske forskningen dekker et bredere spekter av boklige uttrykk. I større grad enn den tradisjonelle litteraturvitenskapen legger den bokhistoriske forskningen vekt på de historiske og sosiale vilkårene for tekstproduksjonen. Det kan handle om hvordan bøker blir produsert, distribuert eller håndtert av bibliotekene, men bokhistorien kan også rette blikket mot forholdet mellom boken som fysisk gjenstand og teksten som en mer abstrakt litterær uttrykksform, det vil si “hvordan fænomener som format, typografisk formgivning og layout indvirker på betydningen af en tekst i forskjellige kontekster”. [...] Bokhistorien henter impulser fra en rekke ulike akademiske disipliner, men den anglosaksiske bibliografien, historiefaget og litteraturvitenskapen er særlig viktige. Grovt sagt kan man si at dette åpner for tre ulike tilnæringsmåter til boken som forskningsobjekt:

- For det første kan man studere bokens fysiske eller estetiske kvaliteter.
- For det andre kan man forstå boken som et uttrykk for visse historiske eller sosiale tendenser. I et slikt perspektiv er det ikke primært boken i seg selv som er interessant, men derimot boken som en inngang til en dypere forståelse av det samfunnet og den kulturen den er en del av.
- En tredje måte å nærme seg boken på innenfor den bokhistoriske forskningen er å fokusere på et begrep om tekst, og på forholdet mellom de sentrale størrelsene forfatter, tekst og leser.” (Øyvind Prytz i <https://sites.google.com/site/medierike> eboker/fagstoff/teoretisk-bakteppe/bokhistorie; lesedato 27.01.16)

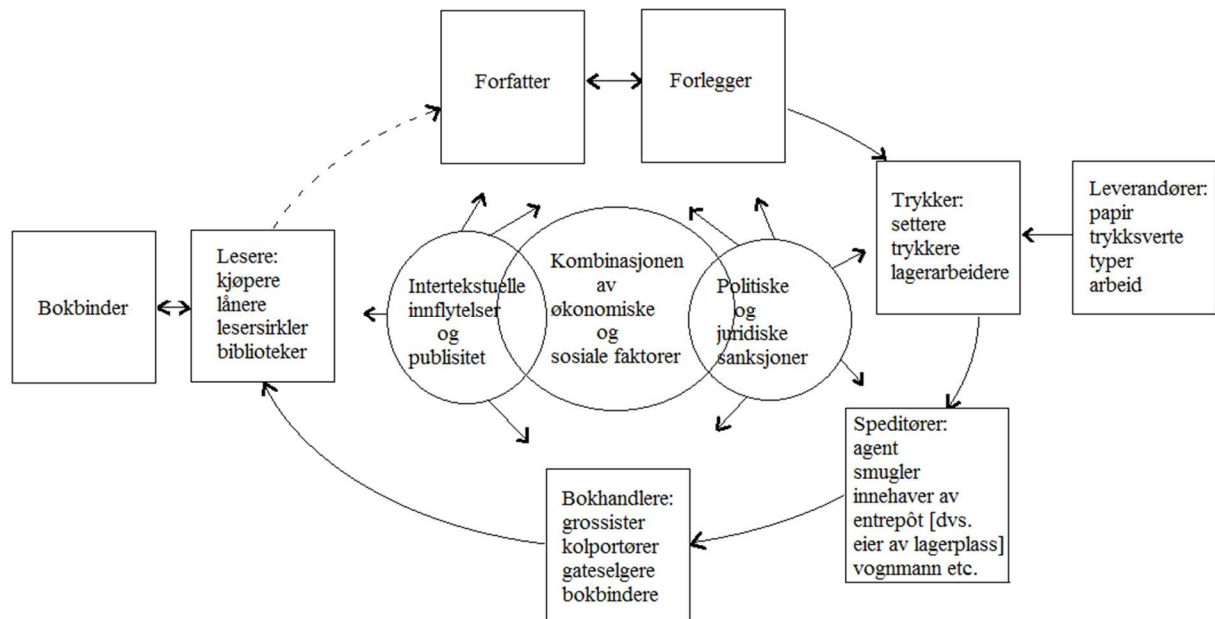
“Each volume also contains its own history; the reasons for its making and the reasons why it was made in the way that it was. Just as much as any text it contains, it tells us about its origins and about those who created it. The materials used in manufacture can tell us a great deal about their publication: expensive or cheap paper, large or small formats, typography and layout that is generous, even

ostentatious, or cramped with tiny margins and tiny type. The materials and quality of their bindings offer not just further information about the values and purposes surrounding initial publication, but also the values and priorities set on these same books generation by generation, as each decides how much to spend, what the books should look like on the shelves, etc. We can consider how price structures fit into all this. Is the publisher or bookseller trying to sell as cheaply as possible? Is there some subsidy? How do the production values of this or that particular edition fit in with others from the same publisher? How much money was available to produce a particular book? These are the ordinary topics of interest to any bibliographer studying the history of books. They tell us about mankind's history.” (David McKitterick i Watteeuw, Collier m.fl. 2016)

“The study of the origins and development of written works, from the cuneiform clay tablets and papyrus scrolls of Antiquity, through the manuscripts and incunabula of the Middle Ages, to modern printing and publishing. [...] Book History Online is an international bibliography of the history of the printed book and libraries, maintained by the National Library of the Netherlands.” (Joan M. Reitz i http://lu.com/odlis/odlis_c.cfm; lesedato 30.08.05)

“Over the last five thousand years there have been four transformations of the “book” in which each manifestation has differed from its predecessors in shape and structure. The successive, sometimes overlapping, forms were the clay tablet inscribed with a stylus (2500 B.C. - A.D. 100), the papyrus roll written on with brush or pen (2000 B.C. - A.D. 700), the codex, originally inscribed with pen (A.D. 100), and the electronic book, currently in the process of innovation. There have also been three major transformations in method and power application in reproducing the codex: machine printing from cast type, powered by human muscle (1455-1814); nonhuman power driving both presses and typesetting machines (1814-1970); and computer-driven photocomposition combined with offset printing (1970-).” (Kilgour 1998 s. 3-4)

Den amerikanske bokhistorikeren Robert Darnton har i artikkelen “What is the History of Books?” (1982) satt opp et “kretsløp” for hvordan bøker produseres, distribueres og selges (her i norsk oversettelse):

“[P]rinted books generally pass through roughly the same life cycle. It could be described as a communications circuit that runs from the author to the publisher (if the bookseller does not assume that role), the printer, the shipper, the bookseller, and the reader. The reader completes the circuit, because he influences the author both before and after the act of composition. Authors are readers themselves. By reading and associating with other readers and writers, they form notions of genre and style and a general sense of the literary enterprise, which affects their texts, whether they are composing Shakespearean sonnets or directions for assembling radio kits. A writer may respond in his writing to criticisms of his previous work or anticipate reactions that his text will elicit. He addresses implicit readers and hears from explicit reviewers. So the circuit runs full cycle. It transmits messages, transforming them en route, as they pass from thought to writing to printed characters and back to thought again. Book history concerns each phase of this process and the process as a whole, in all its variations over space and time and in all its relations with other systems, economic, social, political, and cultural, in the surrounding environment.” (Darnton 1982)

“Whatever the history of books may become in the future, its past shows how a field of knowledge can take on a distinct scholarly identity. It arose from the convergence of several disciplines on a common set of problems, all of them having to do with the process of communication. Initially, the problems took the form of concrete questions in unrelated branches of scholarship: What were Shakespeare’s original texts? What caused the French Revolution? What is the connection between culture and social stratification? In pursuing those questions, scholars found themselves crossing paths in a no-man’s-land located at the intersection of a half-dozen fields of study. They decided to constitute a field of their own and to invite in historians, literary scholars, sociologists, librarians, and

anyone else who wanted to understand the book as a force in history.” (Darnton 1982)

Leslie Shepherd har skrevet *The History of Street Literature: The Story of Broadside Ballads, Chapbooks, Proclamations, News-Sheets, Election Bills, Tracts, Pamphlets, Cocks, Catchpennies, and Other Ephemera* (1973). “Street literature” kan forstås og forskes på “in relation to a number of different categories: format and typography, genre and literary history, printing and mode of sale, readership and audience, subject and theme – or, more broadly, production, distribution, and reception. Leslie Shepard’s book on the subject takes a content-based approach” (Atkinson og Roud 2017). Andre verk med lignende tematikk er Robert Collisons *The Story of Street Literature: Forerunner of the Popular Press* (1973) og Sheila O’Connells *The Popular Print in England, 1550-1850* (1999).

“The Project for Historical Biobibliography at Newcastle upon Tyne and the Institut de Littérature et de Techniques Artistiques de Masse at Bordeaux illustrate the directions that such interdisciplinary work has already taken. The Bordeaux group has tried to trace books through different distribution systems in order to uncover the literary experience of different groups in contemporary France. The researchers in Newcastle have studied the diffusion process through quantitative analysis of subscription lists, which were widely used in the sales campaigns of British publishers from the early seventeenth to the early nineteenth centuries. Similar work could be done on publishers’ catalogues and prospectuses, which have been collected in research centers like the Newberry Library. The whole subject of book advertising needs investigation. One could learn a great deal about attitudes toward books and the context of their use by studying the way they were presented – the strategy of the appeal, the values invoked by the phrasing – in all kinds of publicity, from journal notices to wall posters. American historians have used newspaper advertisements to map the spread of the printed word into the back reaches of colonial society. By consulting the papers of publishers, they could make deeper inroads in the nineteenth and twentieth centuries. Unfortunately, however, publishers usually treat their archives as garbage. Although they save the occasional letter from a famous author, they throw away account books and commercial correspondence, which usually are the most important sources of information for the book historian. The Center for the Book in the Library of Congress is now compiling a guide to publishers’ archives. If they can be preserved and studied, they might provide a different perspective on the whole course of American history.” (Darnton 1982)

“Despite the proliferation of biographies of great writers, the basic conditions of authorship remain obscure for most periods of history. At what point did writers free themselves from the patronage of wealthy noblemen and the state in order to live by their pens? What was the nature of a literary career, and how was it pursued? How did writers deal with publishers, printers, booksellers, reviewers, and one another? Until those questions are answered, we will not have a full

understanding of the transmission of texts. Voltaire was able to manipulate secret alliances with pirate publishers because he did not depend on writing for a living. A century later, Zola proclaimed that a writer's independence came from selling his prose to the highest bidder. How did this transformation take place? The work of John Lough begins to provide an answer, but more systematic research on the evolution of the republic of letters in France could be done from police records, literary almanacs, and bibliographies" (Darnton 1982).

"The key role of publishers is now becoming clearer, thanks to articles appearing in the *Journal of Publishing History* and monographs like Martin Lowry's *The World of Aldus Manutius*, Robert Patten's *Charles Dickens and His Publishers*, and Gary Stark's *Entrepreneurs of Ideology: Neoconservative Publishers in Germany, 1890-1933*. But the evolution of the publisher as a distinct figure in contrast to the master bookseller and the printer still needs systematic study. Historians have barely begun to tap the papers of publishers, although they are the richest of all sources for the history of books. The archives of the Cotta Verlag in Marbach, for example, contain at least one hundred fifty thousand documents, yet they have only been skimmed for references to Goethe, Schiller, and other famous writers. Further investigation almost certainly would turn up a great deal of information about the book as a force in nineteenth century Germany. How did publishers draw up contracts with authors, build alliances with booksellers, negotiate with political authorities, and handle finances, supplies, shipments, and publicity? The answers to those questions would carry the history of books deep into the territory of social, economic, and political history, to their mutual benefit." (Darnton 1982)

"Little is known about the way books reached bookstores from printing shops. The wagon, the canal barge, the merchant vessel, the post office, and the railroad may have influenced the history of literature more than one would suspect. Although transport facilities probably had little effect on the trade in great publishing centers like London and Paris, they sometimes determined the ebb and flow of business in remote areas. Before the nineteenth century, books were usually sent in sheets, so that the customer could have them bound according to his taste and his ability to pay. They traveled in large bales wrapped in heavy paper, and were easily damaged by rain and the friction of ropes. Compared with commodities like textiles, their intrinsic value was slight, yet their shipping costs were high, owing to the size and weight of the sheets. So shipping often took up a large proportion of a book's total cost and a large place in the marketing strategy of publishers. In many parts of Europe, printers could not count on getting shipments to booksellers in August and September, because wagoners abandoned their routes to work the harvests. The Baltic trade frequently ground to a halt after October, because ice closed the ports. Routes opened and shut everywhere in response to the pressures of war, politics, and even insurance rates. Unorthodox literature has traveled under ground in huge quantities from the sixteenth century to the present, so its influence has varied according to the effectiveness of the smuggling industry. And other genres, like chapbooks and penny dreadfuls, circulated through special distribution systems,

which need much more study, although book historians are now beginning to clear some of the ground.” (Darnton 1982)

“[B]ook historians often stray into esoteric byways and unconnected specializations. Their work can be so fragmented, even within the limits of the literature on a single country, that it may seem hopeless to conceive of book history as a single subject, to be studied from a comparative perspective across the whole range of historical disciplines. But books themselves do not respect limits, either linguistic or national. They have often been written by authors who belonged to an international republic of letters, composed by printers who did not work in their native tongue, sold by booksellers who operated across national boundaries, and read in one language by readers who spoke another. Books also refuse to be contained within the confines of a single discipline when treated as objects of study. Neither history nor literature nor economics nor sociology nor bibliography can do justice to all the aspects of the life of a book. By its very nature, therefore, the history of books must be international in scale and interdisciplinary in method. But it need not lack conceptual coherence, because books belong to circuits of communication that operate in consistent patterns, however complex they may be. By unearthing those circuits, historians can show that books do not merely recount history; they make it.” (Darnton 1982)

“The fluctuations in the [book] market and reading tastes are (despite inadequate statistics) reflected in the Leipzig book fair catalogue that represented the transregional book trade throughout the entire century [1700-talset]. The sheer expansion in the volume of production after 1760 shows the remarkable growth in a public hungry for reading matter. In 1765 the book fair catalogue recorded 1,384 titles; in 1775, 1,892 titles; in 1785, 2,713; in 1790, 3,222; in 1795, 3,257; and in 1800, 3,906 titles. Total annual production may have comprised almost double that number around 1800. The growth in the number of new publications was matched by the rapid decline in Latin, which for centuries had been the dominant language among scholars. At the book fairs the proportion of titles written in Latin fell from 27.7 per cent in 1740 to 3.97 per cent in 1800. Similarly there was a change in the hierarchy of subject areas: the overwhelming superiority of theology and religion rapidly diminished, indicating both the secularization of learning and the disaffection of the Protestant reading public with the edifying literature of the time. At the same time, there was an increase in the percentage of modern subjects like geography, natural history, politics, education and above all *belles-lettres*. The latter, which in 1740 had constituted only 6 per cent of the book supply at the fairs, had increased to 16.5 per cent by 1770, and to 21.45 per cent by 1800, reaching the highest position of all subjects. This increase was mostly attributable to the novel, whose market share more than quadrupled from 2.6 per cent of the book supply in 1740 to 11.7 per cent in 1800.” (Wittmann 1999 s. 302)

Gresk og romersk kultur har blitt mye studert av bokhistorikere, selv om kilde-materialet er relativt tynt. Forskningsområder er bøkens utbredelse, distribusjon, bruk, status m.m. i antikken.

“There is no evidence that there was an established commerce in bookselling in ancient Greece, but Frederic G. Kenyon has brought together enough data to conclude “that at the end of the fifth century [f.Kr.] and in the early part of the fourth, books existed in Athens in considerable quantity, and were cheap and easily accessible.” Aristophanes in his *Frogs* says that each man in the audience has a copy of the play in his hand, and Xenophon refers to “many books” having been in the cargoes of wrecked ships. Much later, scholars at Alexandria were writing to one another requesting that copies of specific books be made for them. One noted, “According to Harpocration [a colleague] Demetrius the bookseller has got them.” ” (Kilgour 1998 s. 43)

“In the peaceful forty-five year reign of Augustus, cultural life flourished to such a degree that an organized book trade and public libraries came into being, both the first of their kind. Bookstore owners were publishers as well as booksellers. Among the best known were Cicero’s friend Atticus; the Sosii brothers, referred to by Horace and Ovid; Tryphon, who published works for Martial; and Dorus, mentioned by Seneca. Educated slaves in the shops copied the texts, but authors were often their own publishers in the first instance.” (Kilgour 1998 s. 43)

Det er sentralt å kartlegge den historiske utviklingen i Vesten, som ofte har skjedd gjennom markante faser. “The monastic era stretched from the beginning of the sixth century to the end of the twelfth – seven hundred years in which monasteries enjoyed a monopoly in the development and production of books in the West.” (Kilgour 1998 s. 69)

Andre kulturer enn den vestlige er et forskningsområde også for vestlige forskere, ofte ut fra sammenligning med Vesten: “During four centuries, the eighth through the eleventh, Islam dominated the world in intellectual creativity. By the end of the tenth century Islam had produced nearly ten thousand books. In 988 Ibn al-Nadīm wrote the last chapter of his famous work *al-Fihrist*, which contains brief biographies, often concluding with “among his books there were ...” followed by a listing of brief titles, such as “Reptiles, Wild Animals, The Disposition of Horses, and Plants.” An interval sampling of every tenth page in *al-Fihrist*, yielded an estimate of 9,620 titles. This figure falls not far short of the 15,000 titles in Konrad Gesner’s *Bibliotheca Universalis*, published five and a half centuries later and a century after the invention of printing from cast type, which attempted to list all existing titles in Latin, Greek, and Hebrew, the learned languages of the west.” (Kilgour 1998 s. 57-58)

Frederick G. Kilgour skriver om den muslimske kulturen i (det som i Vesten kalles) middelalderen: “Bookshops and booksellers, of which mention was hardly ever

made in Byzantium or the Christian West, abounded in Islam. Tenth-century Baghdad contained a booksellers market said to have comprised a hundred shops of booksellers and stationers. The shops were often meeting places for discussions, and the fourteenth century traveling scholar Abu' Abdallah ibn Battuta "lodged in the college of the Booksellers" when he visited Tunis. Bookselling must have been a thriving activity to have supported a college." (1998 s. 64-65)

"David Finkelstein og Alistair McCleary viser til at mens bokhistorikere tidligere har konsentrert seg om "hvem", "hva", "hvor" og "når" i lesningens historie, er de samme forskermiljøene nå mer opptatt av "hvorfor" og "hvordan" man leste. Dette skal ses som en positiv reaksjon på Robert Darntons etterlysning av mer forskning på lesernes respons på hva de leste. Darnton er samtidig meget pessimistisk med hensyn til hva historikerne kan finne ut av når det gjaldt lesningen til den store majoriteten. Utfordringene ligger ikke bare i kildetilfanget, men også i hvordan vi skal være i stand til å tolke hvordan fortidens mennesker oppfattet det de leste. Så hvordan skal man nærme seg lesningens historie, spesielt kvinners lesning? En måte er å følge bøkernes utbredelse, uten at man dermed får innblikk i den enkelte leseres resepsjon av tekstene. Som historiker må man bli på bøkernes nivå, og se på deres former, innhold og forandringer over tid, mener den danske bokhistorikeren Henrik Horstbøll. Unntaket er de sjeldne selvbiografiske betraktningene rundt lesning. Den siste tilnæringsmåten gir oss imidlertid kun innsikt på mikronivå, men den er ikke dermed uinteressant. Roger Chartier minner oss stadig om at lesning alltid foregår som en spesifikk handling og vane, og på spesifikke steder. Som historikere blir det vår oppgave å identifisere samfunn av lesere, lesetradisjoner og lesemåter. Vi må undersøke empiriske detaljer om virkelige lesere som er historisk og geografisk plassert." (Lis Byberg i *Historisk tidsskrift* nr. 2 i 2011 s. 160-161)

"På 1500-talet vart handskrivne pergamentbøker tekne frå kvarandre og brukte som omslag og forsterking ved innbinding av bøker. Trykte bøker vart tekne i bruk, og etter reformasjonen mista dei katolske bøkene sin nytteverdi. - Vi veit at den siste erkebiskopen Olav Engelbrektsson i 1537 nytta blad frå Bibelen til å binde inn rekneskapsbøker. Dei fleste handskrivne bøkene enda elles som innbindingsmateriale for lensrekneskapar i perioden 1540-1640, og dette er ein av grunnane til at så få bøker frå mellomalderen er bevarte, fortel [forskningsbibliotekar Espen] Karlsen. Fragmenta er difor ei hovudkjelde til norsk bokhistorie før reformasjonen, og Weidling og Karlsen vil finne ut kva for bøker som vart nytta, kva for rekneskap dei er brukte på, og kva måte dette vart gjort på." (*Forskerforum* nr. 8 i 2016 s. 29)

"Da den engelske professor Clarke beskrev sitt besøk Norge i 1799 ga han en meget negativ beskrivelse av bokens situasjon i landet. "I hele Norge finnes det ikke en bokhandler", skriver han. Riktignok fantes det noen bokhandlere og papirhandlere som solgte almanakker og bønnebøker, men andre bøker nyttet det ikke å se etter. Fullt så dystert var bildet imidlertid ikke. For å forstå bokens stilling i Norge på denne tiden, må man ta inn over seg hvor sentralisert den dansk-norske

stat var. Det var i kongens interesse å ha mest mulig av bokproduksjonen og handelen med bøker i København, hvor det var enklest å opprettholde kontrollen. Retten til å trykke, binde eller selge bøker var begrenset. Både myndigheter og laug krevde at man hadde en spesiell tillatelse, et privilegium. Dessuten måtte man forelegge den enkelte tittel for biskopen for godkjenning før man trykket, man trengte hans imprimatur. Også sensuren la begrensninger, selv om sensurpolitikken varierte i siste halvdel av 1700-tallet, fra full trykkefrihet, til markant innstramming igjen i århundrets siste år. En vanlig måte å finansiere trykkingen på var å ta opp bestilling, subskripsjoner, i forkant. Få forfattere kunne regne med å tjene penger på bøkene sine, det sies at den eneste var Ludvig Holberg. Det var hard konkurranse innen bokhandelen, men etterspørselen etter bøker økte etter hvert som nye kjøpergrupper kom til. Norge utgjorde et viktig marked for københavnske forlag og bokhandlere.” (Lis Byberg i *Fortid: Historiestudentenes tidsskrift* nr. 2 i 2011 s. 61)

“De fleste nye bøker som nordmenn kjøpte kom fra København. Når man var på besøk i hovedstaden benyttet man anledningen til å kjøpe bøker, eller man inngikk avtale med en bokhandel som man senere kunne sende bestillinger til. Det kunne imidlertid bli dyrt å få sendt bøkene fra København med posten, så det var ikke uvanlig at man inngikk avtale med en norsk skipper om å frakte bøkene hjem, selv om dette egentlig var forbudt. Danske forleggere og bokhandlere sendte bokagenter til Norge eller de etablerte kommisjonærer i Norge. En av dem var Andreas Diurendahl, vår første profesjonelle bokhandler. Selv om København var et markant og dominerende sentrum for bokbransjen, hadde vi tidlig enkelte aktører også i Norge. Kildene viser at bokbinderne etablerte seg i Norge allerede på slutten av 1500-tallet. Fra midten av 1700-tallet fantes det *bokbindere* i et flertall norske byer. De importerte bøker i ark fra København og bandt dem inn ut fra kundens ønsker. Sammenlignet med resten av Europa etablerte *boktrykkerne* seg sent. Første publikasjon, en almanakk, ble trykket i Christiania i 1643. Neste trykkeri ble etablert i Bergen først i 1711, deretter fulgte Trondheim (1739) og Kristiansand (1779). Det tok tid før sentralmakten i København så behovet for trykkerier i rikets provinser. Boktrykkernes salgprivilegium var som regel begrenset til salg av egenproduserte bøker, og den årlige produksjonen av norske bøker var liten. I et forsøk på å beregne antallet – metodeproblemene er store – har jeg lansert 36 titler som et sannsynlig tall. Dette var blant annet bøker som skreppehandlere tok med seg på reiser rundt om i landet. Bøkene var på dansk, som regel i oktavformat eller mindre. Emnet kunne være religiøst, eller det kunne dreie seg om praktiske opplysningsskrifter. I tillegg til bokbinderne og boktrykkerne var *de lærde bokhandlerne* viktige for spredning av bøker. De dekket et behov de førstnevnte ikke klarte å tilfredsstillte. De var prester, offiserer og andre embetsmenn som selv importerte bøker fra København og fra utlandet, med tanke på videresalg. Importen var preget av deres egne interesser og synspunkter. De prioriterte tanker og ideer de mente burde spres til videre lesergrupper. Selv om mange enkeltpersoner engasjerte seg, er det sannsynlig at det totale antallet bøker som ble omsatt på denne måten, var begrenset.” (*Fortid: Historiestudentenes tidsskrift* nr. 2 i 2011 s. 61)

“Working-class people may not have read books with an academic vision, but they still sought classics and highbrow works. Moreover, those who thirsted for reading material were not only men. There was surprise and even alarm that women accounted for eight and 13 per cent respectively of subscribers to Alexander Pope’s *Iliad* and *Odyssey*. This situation was not considered agreeable by the men of the early eighteenth century. [Forskeren Jonathan] Rose reminds us of the comment of Thomas Burnet and George Duckett: because of Pope, ‘every Country Milkmaid may understand the *Iliad* as well as you or I’. Not milkmaids, perhaps; but women, nevertheless. Similar fears were expressed with respect of how reading might affect men well above the social rank of the common farm servant. Francis Place, the noted nineteenth-century political activist and tailor, had orders cancelled by middle-class clients who could not stomach the idea of a needle-smith like him possessing more than 1000 books. And the pressure to conform to a particular (much narrower) reading culture than the likes of Place could countenance, also caused problems in the twentieth century. [...] some families were worried when their kin ‘came out’ as thinkers, writers and aesthetes. An Irish labourer in Scotland, who tried to write (rather than simply read) literature was horribly scorned by his brother: ‘If you’d just been a poof the priest could have talked to you or one of us could have battered it out of you. But what the hell can anyone do about a writer?’ ” (Donald MacRaild i <http://www.history.ac.uk/reviews/review/303>; lesedato 02.02.16)

På 1700-tallet var det vanligvis “mannen som representerte familiens boksamling i møte med offentligheten. Noen ganger trer imidlertid også kvinner frem, både som kjøpere og som selgere på bokauksjoner, eller fordi de skrev om egen lesning. Kvinner som hadde et aktivt forhold til bøker, fantes både innen den bedre stand og bondestanden. De leste meget forskjellig, men uavhengig av sosial plassering er religiøs litteratur, først og fremst oppbyggelige, pietistiske bøker, et fellestrekk i lesningen deres. Kvinner tilhørende den bedre stand leste dessuten verdslige bøker, både historisk litteratur, tidsskrifter, komedier, sanger, praktiske håndbøker med mer. Vi finner færre spor av datidens populære romaner enn man kunne ha forventet. Tilgang til bøker og de tanker og den kunnskap de formidlet må ha vært spesielt viktig for kvinner i datidens samfunn, siden deres skolegang var meget begrenset.” (Lis Byberg i *Historisk tidsskrift* nr. 2 i 2011 s. 159)

Forskeren Jostein Fet har utgitt *Lesande bønder: Litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840* (1995) og *Skrivande bønder: Skriftkultur på Nord-Vestlandet 1600-1850* (2003). I den første av disse bøkene viser Fet at “norske bygdesamfunn på ingen måte var isolerte øyer i ein utkant av Europa, og at store delar av den norske bondeallmugen må ha vore lesekyndig alt tidleg på 1700-talet. Boka er skriva på grunnlag av ei litteratursosiologisk og kulturhistorisk undersøking av kva bøker folk eigde og las i ein del norske allmugesamfunn før 1840.” (<http://www.audiatur.no/>; lesedato 26.03.14)

“Hva slags bøker den norske allmuen på 1600- og 1700-tallet faktisk leste, har vært tema for Jostein Fets senere bøker. Den siste av dem kom i fjor. I *Den gløynde litteraturen. Gamle bøker og skrifter i privat eie på Sunnmøre* bekrefter den nå 91 år gamle forskeren mistanken om at det hovedsakelig var religiøs litteratur som var i allmuens eie før 1840. Det var bibler på dansk i mange ulike utgaver, salmebøker og huspostiller, men også lærebøker i naturhistorie, medisin og historie, samt opplysningstidsskrifter og aviser som det ble stadig flere av frem mot 1840. Sunnmøres intellektuelle historie kan spores gjennom disse titlene. Bare 5 prosent av de bøkene Fet har registrert, var skjønnlitteratur. Vestlandsbøndene var fromme, men også praktisk orienterte lesere.” (Ellen Krefting i *Morgenbladet* 12. – 18. februar 2016 s. 16)

“Grunnloven i lommeformat [...] På 1800-tallet var nesten hvert eneste hjem utstyrt med en utgave av Grunnloven. Kong Haakon 7. bar alltid med seg en lommeutgave av forfatningen under krigen. [...] Grunnloven symboliserte Norges nye selvstendighet. Dette frihetssymbolet sto sterkt i folks bevissthet. Derfor ble det utgitt tallrike trykte utgaver av Grunnloven, fra enkle trykk i lommeformat til større, dekorerte prakteksemplarer og plansjer med teksten til å henge på veggen, ifølge Norsk Folkemuseum. [...] I nyttårstalen i 2013 fortalte kong Harald om bestefarens lommeutgave av Grunnloven, som han bar inne på brystet gjennom fem lange krigsår. Det var en stadig påminnelse om eden han hadde avlagt for Stortinget i 1905, hvor han hadde lovet å regjere landet i overensstemmelse med Grunnloven. - Denne eden var han dypt personlig bundet av, fortalte kong Harald. - Heldigvis har ikke Grunnloven vært alvorlig truet siden annen verdenskrig. Men den gang sto kong Haakon fast på å beskytte den. For ham ville det å innfri tyskernes krav om å innsette Vidkun Quisling som statsminister være å svikte den eden han hadde avlagt, sa kong Harald. [...] Rundt om i de tusen hjem fantes en lommeutgave av Grunnloven lik den kongen bar med seg under hele krigen. [...] Mange steder var Grunnloven og salmeboken de eneste bøker folk hadde, fortalte direktør Ottar Grepstad i Nynorsk kultursentrum da boken om grunnlovsjubileer og andre offentlige markeringer ble lagt frem. [...] Mange av disse folkeutgavene av Grunnloven var også utstyrt med kommentarer og forklaringer. Frem mot århundreskiftet i 1900 ble også noen viktige lover som formannskapslovene og valgloven tatt med i disse folkeutgavene. Nordmennene skulle lære seg både å kjenne Grunnlovens innhold og å identifisere seg med den som et nasjonalt symbol. Den nye nasjonen Norge skulle på denne måten bygges med utgangspunkt i felles politisk identitet.” (Roar Østgårdsgjelten i *Aftenpostens* magasin *Historie*, nr. 9 i 2017 s. 16)

Forskeren Elisabeth S. Eide ved Nasjonalbiblioteket ga i 2013 ut boka *Bøker i Norge: Boksamlinger, leseselskap og bibliotek på 1800-tallet*. “Eide har studert bokhistorien og kan påvise at lesing var nokså utbredt i 1800-tallets Norge. Hvem var det som leste? Hva slags litteratur leste de? Og hvor fant de bøkene? De var ikke forbeholdt “de kondisjonerte”, men også i omløp blant allmuens folk, sier Eide. Men leste embetsfolk, bønder og byborgere det samme? Eide forteller om

boksamler Boecks bibliofile besettelse, kvinnelige leseselskap og om koraner og andre sjeldne bokskatter, fra Solør til Kjærringøy. Utover i århundret ble ideen om folkeopplysning ført videre. Og med skolegang og leseevne kom leselysten. Folk ville bli opplyst og underholdt, de var nysgjerrige på andres levemåter og de grunnet over livet, troen og døden: alt dette ble stimulert gjennom lesning. Bøker ble snart en del av hverdagslivet.” (<https://www.tanum.no/kunst-kultur-og-arkitektur/kulturhistorie/>; lesedato 07.02.14) “Eide har gjennomført om lag 100 reiser rundt i landet for å se på og analysere gamle private boksamlinger. De største samlingene har som rimelig er, tilhørt velstående familier. Flere av de ledende menn på Eidsvoll i 1814 hadde store boksamlinger og var vidt beleste. Mange har bøker på de fleste store språkene i Europa, med emner som sto sentralt i den offentlige diskusjonen i alle land på denne tida. Men også blant bøndene, både små og store, registrerer hun opplysningsskrifter og bøker som berører emner som strekker seg ut over de tradisjonelt teologiske. [...] Ideer om frigjøring fra eneveldets lenker, bånd og tvang, muligheten for demokratisk deltaking og kunnskapsspredning fant godt jordsmonn på Bogstad og Eidsvoll, og på mange embetsmannsgårder landet rundt. Men sannelig var det slik også på Kraabøl i Gausdal, hos Christopher Hjeltnes i Ulvik og på svært mange andre gårder og stuer landet rundt.” (*Dagbladet* 5. januar 2014 s. 2)

I den britiske bokhistorikeren Emma Smiths bok *Shakespeare's First Folio: Four centuries of an iconic book* (2016) “er det intet nytt om Shakespeares liv, diktning eller intellektuelle kontekst – men hun presenterer banebrytende kunnskap om den boken som fikk størst betydning for etterlivet til Shakespeares dramatikk: *Mr. William Shakespeares Comedies, Histories, & Tragedies*, den første trykte samlingen av Shakespeares skuespill, utgitt i 1623, syv år etter forfatterens død. [...] Hun følger nemlig bokens “livshistorie” gjennom 400 år, gjennom de overlevende eksemplarenes eiere, lesere, fortolkere, iscenesettere, og til slutt både dem som har hatt edle og dem som har hatt mer suspekke motiver for å korrigere og “perfeksjonere” det man til ulike tider har oppfattet som den “opprinnelige” teksten. I realiteten er det vanskelig å snakke om én opprinnelig tekst, fordi de ulike eksemplarene fra 1623 av trykketekniske grunner ikke er like. Smiths arbeid er typisk bokhistorisk i den forstand at hun tar utgangspunkt i bøkens fysiske materialitet: eiersignaturer, matflekker, kattespor, understrekninger og notater, klipping, innlegg, innbindinger og oppbevaringseffekter som avslører hvordan bøkene er blitt brukt i ulike tider og kontekster. Den detaljerte materielle tilnærmingen til de ulike eksemplarene av Shakespeares *First Folio* avdekker større linjer i den historiske utviklingen gjennom 400 år: hvordan lesevaner har endret seg, hvordan syn på kvinner, politikk, teater og på Shakespeare selv har skiftet, og hvordan både vitenskapelige holdninger, estetiske paradigmer og økonomiske strukturer har gått i bølger.” (Ellen Krefthing i *Morgenbladet* 15. – 21. juli 2016 s. 18)

“The growth of book publishing in the nineteenth century was dramatic; production of book titles in the last decade was 436 percent greater than that of the first, and

the total book production of the nineteenth century exceeded that of the eighteenth by 440 percent, as recorded in the OCLC online catalog [OCLC = Online Computer Library Center]. American publishers that were established early in the nineteenth century and that continued into the twentieth included Appleton, Harper, Putnam, and Scribner. Nineteenth century British publishers were Black and Cassel, Blackwood, Chambers, Constable, Longman, Macmillan, Murray, and Nelson. In France there were Charpentier, Didot, Garnier, Hachette, Havard, Ladvoat, Larousse, and Lery, and in Germany, Brockhaus, Cotta, Mayer, Reclam, and Tauchnitz.” (Kilgour 1998 s. 112)

Alle artiklene og litteraturlista til hele leksikonet er tilgjengelig på <https://www.litteraturogmedieleksikon.no>